

Jazykové problémy menšinového školstva na Slovensku a v Maďarsku

László Szarka, sza8529@mail.iif.hu

SZARKA, László. Issues of language minority education in Slovakia and Hungary. Individual and Society, 2000, Vol. 3, No. 1.

The aim of the paper is to summarize the main findings from the analysis of the texts of the recommendation of the High Commissioner for national minorities OSCE Max van der Stoep of the years 1993-1999, which were related to language and school situation both minorities. The work deals with the typological differences of Hungarian and Slovak minorities in the two countries and the work of the expert team of the High Commissioner for Slovakia and Hungary.

Minority education. Slovakia. Hungary.

Typologické rozdiely maďarskej a slovenskej menšiny v dvoch krajinách

Menšinové maďarské školstvo na Slovensku, resp. slovenské menšinové školstvo v Maďarsku, prešlo od roku 1920, t.j. po podpísaní trianonskej mierovej zmluvy, rozdielnym vývinom, prvotnou príčinou ktorého je predovšetkým rozdielne etnické pozadie menšinového školského systému. Na Slovensku žije maďarská komunita po oddelení od svojho materského národa len 80 rokov a k jej odlúčeniu došlo po vzniku vyspelého maďarského literárneho jazyka, po absolvovaní úspešného národno-integračného vývinu. Slovenská menšina na území dnešného Maďarska má svoje viac ako 300-ročné korene a vznik slovenských regionálnych a lokálnych skupín bol poznačený stavom slovenskej národnej spoločnosti z konca 17. a začiatku 18. storočia.

Najvýraznejšie rozdiely medzi dvoma menšinovými komunitami sa preto dajú identifikovať práve v historickej a jazykovej identite, dôsledkom čoho je aj rozdielny stupeň jazykovej asimilácie dvoch skupín. Maďarská menšina v priebehu osemdesiatich rokov sa síce stala skoro úplne dvojjazyčnou skupinou, ale maďarský materinský jazyk, napriek svojmu nerovnoprávnemu postaveniu, si svoje dominantné pozície zachoval u absolútnej väčšiny Maďarov na Slovensku. Naopak, väčšina Slovákov v Maďarsku považuje slovenčinu za svoj druhý jazyk a medzigeneračné jazykové automatizmy už skoro úplne prestali fungovať.

Vychádzajúc z tejto veľmi zjednodušenej základnej charakteristiky môžeme konštatovať, že menšinové školstvo na Slovensku a v Maďarsku má nielen úplne iné podmienky, ale aj úplne iné úlohy, funkcie a ciele. Na Slovensku by mali školy s maďarským vyučovacím jazykom zabezpečiť vyučovanie v materinskom jazyku, ktorý je pre žiakov prvotným komunikačným prostriedkom, a tým pre deti a mládež maďarskej národnosti vytvoriť rovnaké šance pre získanie vedomostí. Výuka v maďarskom jazyku znamená zároveň vyučovanie maďarskej literatúry, maďarských dejín a výchovu v tradíciách maďarskej menšiny, ale aj národnej spoločnosti, keďže v skupinovej identite Maďarov sú tieto dve formy navzájom veľmi úzko prepojené. Popritom menšinové maďarské školy majú svoju druhotnú funkciu naučiť žiakov slovenský jazyk ako jazyk druhý, jazyk spoločenského prostredia, jazyk, ktorý je zároveň štátnym jazykom na Slovensku.

Slovenské menšinové školy v Maďarsku, vychádzajúc z reálnych jazykových podmienok, by mali zabezpečiť pre svojich žiakov vyučovanie v maďarskom jazyku a podľa možnosti postupne rozšíriť didaktickú bázu pre naučenie, resp. znovunaučenie slovenského jazyka, ako jazyka svojich predkov, minoritnej skupiny a slovenského národa.

Analýzy a odporúčania

V našom krátkom referáte chceme uviesť hlavné poznatky z analýzy textov odporúčaní Vysokého komisára pre národné/národnostné menšiny OBSE Maxa van der Stoela z rokov 1993-1999, ktoré súviseli s jazykovou a školskou situáciou oboch menšín.

Inštitúcia Vysokého komisára pre národné menšiny bola vytvorená na základe helsinského rozhodnutia Organizácie pre bezpečnosť a spoluprácu v Európe (OBSE) z júla 1992 ako organizácia, ktorá má byť "prostriedkom prevencie konfliktov v ich najskoršom možnom štádiu". Vysoký komisár, post ktorého zastáva od 1. januára 1993 holandský diplomat Max van der Stoel, pôsobil od začatia svojej činnosti medzi inými v týchto štátoch: v Albánsku, Chorvátsku, Estónsku, v malej Juhoslávii, Kazachstane, Kirgizstane, Lotyšsku, Macedónsku, Maďarsku, Rumunsku, na Slovensku a na Ukrajine. Popri svojej preventívnej činnosti sa Vysoký komisár usiloval o čo možno najobjektívnejšiu analýzu menšinového konfliktného potenciálu v jednotlivých krajinách.

Na druhej strane, v tých krajinách, kde už etnické konflikty existovali, vystupoval Vysoký komisár vo funkcii sprostredkovateľa medzi reprezentantmi štátu, resp. danej menšiny, a takto im umožnil rokovať buď bezprostredne, alebo pri súčinnosti medzinárodných inštitúcií.

Počas svojej práce sleduje Vysoký komisár uplatnenie štyroch základných princípov, ktoré on sám sformuloval vo viacerých svojich oficiálnych vystúpeniach. Ide o tieto princípy:

- a) princíp dialógu medzi menšinou a väčšinou, čo v praxi znamená aj to, že Vysoký komisár iniciuje a podporuje inštitucionalizáciu foriem permanentného dialógu;
- b) v prípade potenciálnych, i skutočných konfliktov medzi menšinou a väčšinou Vysoký komisár vychádza vždy z pozície nestranného pozorovateľa a sprostredkovateľa, ktorý musí navzájom oboznámiť a zblížovať stanoviská konfliktných strán a pôsobiť v záujme ich vzájomnej dohody. Tak napríklad v oblasti menšinového školstva Vysoký komisár zdôrazňuje potreby výuky v menšinovom materinskom jazyku, ak si to rodičia žiadajú a takáto forma menšinového školstva bola predtým bežnou praxou. Zároveň ale dáva dôraz aj na potrebu vyučovania a naučenia jazyka väčšiny, resp. štátu;
- c) Vysoký komisár zdôrazňuje vo svojich stanoviskách, že podľa možnosti je treba uplatniť princíp samosprávy, t. j. rôzne adekvátne formy menšinovej autonómie. Vysoký komisár je si však vedomý, že úsilie menšín, napríklad o územné formy autonómie, môže vyvolať zo strany jednotlivých štátov ostré formy protestu a nesúhlasu, najmä ak ide o menšiny, ktoré obývajú územie hraničiace so svojimi materskými krajinami. Aj keď teda ide o jednu z možných opcíí, ktoré vychádzajú z kodanského dokumentu OBSE z roku 1990, nie je možné zaviazat štáty o povolenie zriadiť takéto autonómie. Preto jednotlivé menšiny by sa mali usilovať rozšíriť svoje práva v takých oblastiach, ako je školstvo, kultúra a osвета, alebo mali by sa spojiť s predstaviteľmi väčšiny v rozšírení kompetencií lokálnych samospráv;
- d) Vysoký komisár pripisuje veľký význam aj princípu slobodných a voľných vzťahov medzi menšinami a ich materskými krajinami. Je však pritom potrebné predísť zvyšovaniu napätia medzi materskou krajinou a štátom, kde dané menšiny žijú. V záujme toho treba tieto vzťahy pestovať na základe medzinárodných pravidiel, resp. špeciálnych bilaterálnych medzištátnych dohôd.

Na základe týchto princípov Vysoký komisár pravidelne navštevuje krajiny, ktoré ho o to požiadajú, resp. štáty, v ktorých to potenciálne, resp. existujúce etnické konflikty vyžadujú. Vysoký komisár sa počas svojich oficiálnych návštev usiluje realizovať čo najviac dvojstranných rozhovorov s predstaviteľmi štátu, ako aj menšiny. Na základe svojich skúseností a informácií pripraví Vysoký komisár analýzu preskúmanej situácie, na základe ktorej sa obráti svojimi odporúčaniami na ministra zahraničných vecí tej ktorej krajiny.

1. Odporúčania vychádzajú vždy z právneho stavu a z analýzy skutočných pomerov skúmanej problematiky. Pri zohľadnení právneho stavu sa vždy vychádza z ústavy a vnútorných právnych noriem oboch krajín, ako aj z cieľov, ktoré sú formulované v programových vyhláseniach vlád jednotlivých krajín. Samozrejme, veľký dôraz sa kladie aj na medzinárodné právne normy a rôzne odporúčania, ktoré čiastočne už boli akceptované, alebo aj podpísané Slovenskom a Maďarskom. V každom prípade sa skúma aj právna báza základnej zmluvy medzi Maďarskom a Slovenskom. Vysoký komisár pri príprave analýzy skutočného stavu jednotlivých otázok využíval sériu bilaterálnych politických rozhovorov so všetkými zainteresovanými stranami, alebo, ako to bolo v prípade komplexného vyhodnotenia stavu dvoch menšín v roku 1999, využil možnosť monitorovania situácie prostredníctvom expertných tímov. Odporúčania

Vysokého komisára boli vždy adresované ministrom zahraničných vecí tej ktorej krajiny a z ich strany boli tieto odporúčania vždy reflektované.

2. Z porovnania odporúčaní Vysokého komisára pre otázky jazykov menšín a problematiky menšinového školstva na Slovensku a v Maďarsku je vidieť, že Max van der Stoehl sa dokázal povzniesť nad úroveň publicistických zjednodušení, ktoré sú bežné v prípade, keď sa z jednej, alebo z druhej strany ozývajú žiadosti, aby v maďarsko-slovenských menšinových reláciách bol uplatňovaný princíp reciprocity. Zásadné typologické rozdiely a rozdiely v identite a jazykovom charaktere oboch menšín tvoria od začiatku jasné východisko analýzy Vysokého komisára, a takisto aj v hodnotení právnych prostriedkov, právnych inštitúcií štátnej politiky voči menšinám, ako aj možnosti vlastnej organizácie menšín boli plne zohľadnené v týchto odporúčaníach.

Práca expertného tímu Vysokého komisára

a) Na Slovensku

Na Slovensku a v Maďarsku na základe rozhodnutia Vysokého komisára pracoval osobitný expertný tím od septembra 1993 do októbra 1996 a vypracoval materiál o situácii obidvoch menšín. Expertný tím absolvoval veľké množstvo rozhovorov s predstaviteľmi štátnej správy, politických strán, menšinových organizácií, ako aj s predstaviteľmi vedeckého výskumu a verejného života. Na Slovensku medzi preskúmanými témami bol aj zámer slovenskej vlády zaviesť tzv. alternatívne (t.j. dvojjazyčné) menšinové školstvo na Slovensku.

Sám Max van der Stoehl na základe vlastných konzultácií kritizoval predstavy o všeobecnom uplatnení tohoto zámeru, pričom zdôraznil nutnosť dodržania princípu dobrovoľnosti. Protestoval proti predstavám, podľa ktorých by na maďarských národnostných školách slovenčinu mohli vyučovať len učitelia slovenskej národnosti, alebo maďarskí pedagógovia s podmienkou, že by absolvovali akúsi špeciálnu jazykovú skúšku.

Počas práce expertného tímu na mieste bola preskúmaná aj problematika vysokoškolskej výchovy maďarských pedagógov na Nitrianskej univerzite.

Najobširnejšie stanovisko k školskej problematike Vysoký komisár zaujal vo svojom liste z 25. októbra 1996. K problematike tzv. alternatívneho školstva sa Vysoký komisár vrátil vo svojich listoch ministerke zahraničných vecí SR Zdenke Kramplovej z 29. mája a augusta 1998, v ktorých ju žiadal, aby zabránila zavedeniu alternatívneho školstva prostredníctvom zákonnej normy, pripravenej skupinou poslancov za Slovenskú národnú stranu (SNS).

b) V Maďarsku

V korešpondencii medzi Vysokým komisárom a ministrom zahraničných vecí Maďarskej republiky László Kovácsom z roku 1995 na základe analytickej správy expertného tímu dostala sa otázka jazykového profilu, resp. rozvoja výuky v slovenskom jazyku na menšinových slovenských školách, do centra pozornosti. Vo svojich odporúčaníach zo dňa 24. augusta 1995 Vysoký komisár zdôraznil potrebu vyskúšať alebo zriadenie jednojazyčnej slovenskej školy, alebo rozšíriť systém dvojjazyčných škôl, samozrejme na základe potrieb deklarovaných slovenskými rodičmi. V maďarskej odpovedi minister Kovács prisľúbil urýchlenie zriadenia jednojazyčnej slovenskej základnej školy v Budapešti a oznámil Vysokému komisárovi zriadenie ďalšej katedry pre slovenský jazyk a literatúru na Katolíckej univerzite v Pilišskej Čabe. Dialóg medzi Vysokým komisárom a maďarským ministrom zahraničných vecí o menšinovom slovenskom školstve v Maďarsku mal svoje pokračovanie aj v roku 1996.

Vysoký komisár vo svojom liste László Kovácsovi, ministrovi zahraničných vecí, z 26. februára 1996 o slovenskom menšinovom školstve písal takto: „Vo všeobecnosti situácia slovenského jazyka v školskom systéme v Maďarsku je kritická. Celý komplex faktorov prispel k tejto situácii: nedostatky v systéme vyučovania slovenského jazyka v období minulého režimu a dominancia maďarského jazyka v súčasnom školskom systéme, dôsledky relatívnej slabosti identity v rámci slovenskej komunity, rastúci dopyt a záujem o vyučovanie cudzích veľkých jazykov ako angličtina, nemčina v školskom systéme atď. V záujme, aby sa zastavila ďalšia erózia jazykovej identity slovenskej menšiny v Maďarsku a v záujme vytvorenia podmienok pre upevnenie identity slovenskej komunity, odporúčam Vám vypracovať komplexný program pre podporu a upevnenie pozície slovenského jazyka v školskom systéme. K tomu, aby sa vládny program z roku 1994, ako aj Váš list z 26. septembra 1995 o tom, že maďarská vláda má ochotu napraviť túto situáciu, skutočne realizoval, je potrebné podporiť takéto programy a nájsť dostatočné financie.“

Vo svojej odpovedi minister zahraničných vecí László Kovács vyjadril ochotu maďarskej vlády podporiť zvýšenie efektivity menšinového školstva. Zároveň však poznamenal, že ťažko hľadať spôsob, ako by sa dala zlepšiť úroveň znalosti slovenského jazyka, keďže ho treba považovať za prejav dobrovoľného deklarovania spolupatričnosti k slovenskej menšine. László Kovács súhlasil s Vysokým komisárom, že najväčšiu zodpovednosť majú rodičia, ale nie je možné od nich očakávať, že po dlhej prestávke budú svoje deti posilať do jednojazyčných menšinových škôl. Maďarská vláda bude podporovať rozšírenie možnosti vyučovania v slovenskom jazyku a očakáva takéto iniciatívy aj zo strany slovenskej menšiny, ako aj zo strany materskej krajiny.

V odporúčaniach sformulovaných Vysokým komisárom pre ministra zahraničných vecí Maďarskej republiky teda dominovali tieto tri tematické okruhy: a) Problém jazykovej asimilácie slovenskej menšiny v Maďarsku; b) Problém jazykového charakteru slovenských škôl v Maďarsku; c) Potreba zvyšovania vzájomnej spätosti medzi menšinovým samosprávnym systémom a slovenským školstvom.

Všetky tieto tri základné problémy slovenského menšinového školstva sú úzko späté s typologickými špecifikami slovenskej menšiny, ktoré sú v pozadí celého jazykového asimilačného procesu. Tento proces menšinové školstvo nemôže zastaviť, ak ostane vo svojom úsilí osamotené. Bez rodičovského zázemia, bez zvýšenia prirodzenej kultúrnej, národnej, ale aj hospodárskej motivácie, motivácie zo zdravého lokálneho a regionálneho patriotizmu, ako aj z nových racionálnych väzieb s vyspelou materskou krajinou, Slovenskou republikou, budú asi všetky námahy nakoniec bezúspešné a slovenský jazyk v tradičných slovenských regiónoch Maďarska nebude možné zachrániť ako jazyk každodennej komunikácie.

Odporúčania Vysokého komisára sú prínosným analytickým dokumentom medzinárodnej ochrany práv menšín a vyjadrujú úprimný záujem o zachovanie multietnických regiónov, resp. etnickej a jazykovej identity národných menšín v strednej Európe.

Použité dokumenty:

Recommendation of the OSCE High Commissioner on National Minorities. In: webová stránka Vysokého komisára: OSCE High Commissioner on National Minorities (<http://www.osce.org/inst/hcnm>)

Report of Mr. Max van der Stoep the OSCE High Commissioner on National Minorities. Warsaw, 2. October 1995.

The Hague Recommendations Regarding the Education Rights of National Minorities & Explanatory Note. (Vo viacerých jazykoch, okrem iného aj v slovenčine a maďarčine) In: webová stránka Vysokého komisára.

The Oslo Recommendations Regarding the Linguistic Rights of National Minorities. (Vo viacerých jazykoch, okrem iného aj v slovenčine a maďarčine) In: webová stránka Vysokého komisára.

The Lund Recommendations on the Effective Participation of National Minorities in Public Life. In: webová stránka Vysokého komisára.

Report on the Linguistic Rights of Persons Belonging to National Minorities in the OSCE Area. In: webová stránka Vysokého komisára.